

- Межорганізаційна координація.

При аналізі зовнішніх факторів основний акцент роблять на умови імпорту та експорту сировини та палива, особливості роботи іноземних інвесторів на внутрішньому ринку, аналіз умов їх діяльності, способствуючих зниженню заінтересованості інвесторів, закони про працю, основні положення фінансового та банківського регулювання.

Для інституціонального аналізу інвестиційних проєктів інноваційного характеру практично немає стандартних рішень. Осуществляючи такий аналіз, як правило, вирішують наступні задачі:

- Виявлення інституціональних умов реалізації та експлуатації проєкта (враховують всіх учасників проєкта);

- Оцінка достоїнств та недоліків партнерів, учасників в проєкті (можливості, людські ресурси, кваліфікація працівників, організація, фінансове становище, система управління);

К. Є. ЛЕГЕНЬКИЙ

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР РЕФОРМ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФОРМАЛЬНИХ ТА НЕФОРМАЛЬНИХ ПРАВИЛ

Тип ринкової економіки, до якого прийде країна, багато в чому залежить від того, яка саме концепція реалізується в процесі трансформування, наскільки системними є перетворення. Невідповідність обраної моделі розвитку реальним процесам жорстко карає "порушників" законів гармонійного і збалансованого розвитку.

Національна форма просування України до ринку, породжена комплексом гострих внутрішніх суперечностей, відрізняється такими особливостями, що характеризують часовий аспект даного процесу. Часовий аспект переходу України до ринку багатоступінчастий. Перший етап почався в січні 1992 року і закінчився влітку 1994. Це був етап "сліпого стрибка" у

- Оцінка соціальних та екологічних наслідків проєкта та вплив на проєкт діючого законодавства та можливих політичних рішень;

- Розробка рекомендуваних організаційних змін (предметно та графік виконання), визначення необхідних додаткових ресурсів;

- Розробка системи контролінгу проєкта та виявлення видів економічного ризику.

Таким чином, інституціональний підхід дозволяє не тільки використовувати методи рівноважного та маржинального аналізу, соціологічні методи, але й має конкретне прикладне застосування, якому, на наш погляд, тільки належить розвиватися в області управління проєктами.

Список літератури

1. Олейник А. Інституціональна економіка //Вопросы економіки.-1999.-№10.-С.150.

стихію ринку (шокова терапія). Він характеризувався концентрацією влади в центрі і на місцях у руках старої номенклатури, відсутністю методологічного обґрунтування ринкових реформ, їхньої законодавчої бази і поділу влади, лібералізацією цін і гіперінфляцією, номенклатурною приватизацією, трансформаційним спадом, лібералізацією зовнішньої торгівлі, криміналізацією суспільства і особливо економіки, багаторазовим зниженням життєвого рівня населення і зростанням соціальної напруженості.

Другий етап почався після всенародного обрання нового президента (літо 1994) і завершився прийняттям Конституції (літо 1996). Він характеризувався іншим

підходом до реформування суспільства, послідовним створенням правової бази даного процесу, поділом влади, поступовим приборканням інфляції, зниженням дефіциту держбюджету і темпів зниження виробництва, розвитком зовнішньоекономічних зв'язків і відносною стабілізацією національної валюти, ротацією кадрів і новим досвідом керування динамікою соціально – економічних процесів. Однак не вдалося перебороти енергетичну кризу та кризу неплатежів, конфлікти між владою, зниження життєвого рівня населення і зростання соціальної напруженості.

Стратегічні цілі третього етапу традиційні – нагромадження капіталу, реструктуризація народного господарства, завершення роздержавлення і приватизації в економічно обґрунтованих межах, подолання кризи неплатежів, грошова реформа, ринкова рівновага і макроекономічна стабілізація, зростання виробництва, поширення ринкового мислення і поведіння населення. В Україні ця стандартна модель ринкового трансформування була практично “провалена”, що визнають сьогодні як вітчизняні, так і зарубіжні її ідеологи. Дана стратегія не враховувала реального стану економіки, політичних особливостей, соціального клімату, соціального забезпечення громадян, особливостей національної психології, що виявляється в несприйнятті багатьох цінностей західної цивілізації.

На жаль, у нашому суспільстві тільки останнім часом почалося усвідомлення того, що реформи не зводяться до вибору тієї чи іншої економічної теорії, оскільки ринкові угоди укладаються в певних політичних, організаційних і культурних умовах, які характеризуються відносною стабільністю. Ці умови значною мірою впливають на стан справ у економіці й обмежують свободу дій господарюючих суб'єктів.

В Україні завершується процес формування основних атрибутів національної економіки ринкового типу – грошової, фінансової, податкової, митної, банківської

та інших систем, які у своїй сукупності складають економічну систему держави. Проте питання глибокого системного трансформування не зводиться до створення системи, де панують тільки ринкові інститути. Історичний аспект трансформаційних змін від директивної економіки до змішаної, від повної державної власності на засоби і знаряддя виробництва до приватної передбачає співіснування методів ринкового й державного регулювання у їх взаємодоповнюючій взаємодії. Чим довшим був період адміністративно-командного господарювання, тим довше триватиме період трансформаційних змін, які є, по суті, інституціональними і які можна здійснити тільки завдяки формуванню відповідної суспільної свідомості. За словами Нобелівського лауреата в галузі економіки американського вченого Д.Норта, “хоча офіційні правила можуть змінитися за одну ніч унаслідок політичних або юридичних рішень, неофіційні обмеження, пов'язані зі звичаями, традиціями й кодексами поведінки, набагато менше піддаються впливу цілеспрямованої політики. Ці культурні обмеження не лише пов'язують минуле із сучасним і майбутнім, але дають нам ключ до пояснення шляху історичної зміни”. Інституціональні зміни визначають шлях, “яким суспільство змінюється в часі”. [Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. С. 59].

Таким чином, на межі ХХ–ХХІ вв. Україна знову зіткнулась із проблемами, які стояли перед нею на межі ХІХ–ХХ вв. На відміну від ситуації столітньої давності на сьогодні постає питання про наздоганяючу постіндустріалізацію. Саме в цьому міститься ключова довгострокова проблема розвитку українського суспільства. І саме вирішення задачі скорочення та подолання відставання від найбільш розвинених країн світу і повинно стати центральною ідеєю, яка б об'єднала суспільство, його еліту та різні групи інтересів.

Економічна історія свідчить, що подолання відставання, вихід на передові еко-

номічні рубежі потребує не проходження всіх стадій технічного прогресу, що характерно для розвинених країн, але соціально-економічного прориву, який повинен базуватися на особливостях української економічної культури.

Перш за все привертає до себе увагу явище, яке можна визначити як етатизм, тобто відведення державі виняткової ролі в економічному житті суспільства. Україна, яка протягом багатьох сторіч не мала своєї державності, успадкувала переважну більшість рис економічної культури, притаманних радянському й дорадянському періодам. І роль держави значно посилюється в умовах переходу до ринку, при формуванні інститутів ринкової економіки. Йдеться, насамперед, про інститут приватної власності, численні правові регулюючі інститути, що забезпечують чітке розмежування майнової відповідальності (кодекси, закони), інститути, що визначають відповідальність за власність інших осіб (норми бухгалтерського обліку, регулювання ринку цінних паперів, банківське регулювання), інститути, що роблять прогнозованою поведінку партнерів із ринкових відносин. Виходячи з цього, проблема не-ефективності реформ полягає не стільки у відсутності законодавчих ринкових норм і відповідних структур, скільки в їх недостатній дієспроможності. Організації та фізичні особи прагнуть додержуватися правил і норм поведінки, які дуже погано узгоджуються з новими ринковими інститутами. Вони керуються нормами й правилами, закріпленими у звичаях, і юридичні закони дістають тут своє застосування і виконуються лише тоді, коли вони не суперечать приватному інтересу ринкових агентів.

Корені подібної неузгодженості полягають в іншій важливій особливості української економічної культури, а саме – у провідній ролі неформальних відносин при вирішенні складних проблем обміну. Тобто “*homo economicus*” є абстракцією, причому віддаленою від реального життя. Це пояснюється саме тим, що люди у випадках

складності, масштабності та невизначеності інформації, в умовах обмеженості своїх когнітивних здібностей керуються звичками й правилами, притаманними тому чи іншому суспільству.

У філософії склалося розуміння того, що, з одного боку, людина – духовна істота і не є пасивним рефлексом природного й соціального круговороту, а з другого – вона занурена у світ природи, сама – частина цього світу. Проте людина не схильна забувати своє вище призначення як істоти розумної. Інстинктивне змінюється в людині під впливом розумного, стає раціонально з'ясовним, в свою чергу, свідоме органічно продовжує структуру інстинктивного у своїй сфері, сприяє розвитку духовного в такому напрямку, в якому б людина й людство в цілому не втрачали б інстинкту самозбереження.

Економічна модель людини також враховує природний бік людини, беручи до уваги біологічну спадковість, яка безпосередньо не залежить від соціального довкілля. Відносини між природним і соціальним в економічній моделі розглядаються як належне, і не пропонується ідеал, до якого має бути спрямований розвиток людства.

У філософській моделі людини (у її загальнокультурному контексті) її духовний бік проявляється в розумній, моральній і естетичній поведінці та при раціональному виборі має на увазі рух у напрямку до таких вищих людських цінностей, як істина, добро й краса. Істина проявляється як у розумності сенсу життя, так і в розумності шляхів та засобів його досягнення. Можна вважати відносно розумною таку поведінку людини, яка спрямована на максимізацію задоволення від привласнення споживчих благ. Але якщо стає зрозумілою безглуздість усіх цих благ через те, що вони не надають можливості для духовного розвитку людини, та сама діяльність, спрямована на досягнення благ, буде нерозумною і безглуздою. Тому умовою справжньої розумності поведінки людини є не тільки розумні шляхи й засоби досягнення поставлених

цілей, але й розумний сенс його життя. Таким чином, морально-етичний вимір є, з одного боку, найбільш віддаленим від наукової проблематики, але, з іншого – найближчим до безпосереднього сприйняття широкою аудиторією будь-яких економічних ідей. Це той самий “пусковий механізм”, що приводить до дії суспільні рухи та лежить в основі ідеологій. Р.Орженцький ще у магістерській дисертації “Вчення про цінність у класиків та каноністів. Політико-економічний нарис” (1896р.) зазначав притаманний античним суспільствам етичний підхід до розподілу багатства “за чеснотами” [Орженцький Р. Учение о ценности у классиков и канонистов. Политико – экономический очерк. С.9].

Добре, що у філософській моделі людини розкривається єдність об’єктивних вищих цінностей і суб’єктивних цінностей кожного окремого суб’єкта. Життя має сенс, коли, спрямоване на досягнення вищого блага, воно в той же час стверджує інтереси кожного окремого суб’єкта. Шукане благо не є ідеал, реально не існуючий, воно повинно бути дійсним, надаючи задоволення всьому нашому життю. Краса виявляється в гармонії, повноті та збалансованості духовної і матеріальної основ. Це проявляється в бережному відношенні до природи, усвідомленні людиною себе як її частини і тим самим внесенні до неї сенсу, встановленні відносин співпраці, кооперації і здорової конкуренції між людьми, орієнтації на дійсно культурні цінності, розумінні буття кожної людини як органічної частини Універсума.

Сьогодні в Україні в усіх ланках господарського механізму – на ринках праці, капіталу, у відносинах між підприємствами, між підприємствами і державою, між різними гілками і рівнями влади – неписані правила й домовленості нерідко переважають над вимогами закону, умовами контрактів та іншими формальними обмеженнями. Іншими словами, неформальні відносини та інститути завжди мали непропорційно більшу значущість порівняно з

формальними. Це створює сприятливе середовище для розвитку різноманітних “нестандартних” форм адаптації – неплатежів, бартеру, нецільового використання бюджетних коштів, затримок у виплаті заробітної плати, неоплачуваних адміністративних відпусток, вторинної зайнятості, які співіснують у складі тенета неформальних відносин і не можуть існувати поза ними.

З огляду на те, що такий характер відносин дуже важко подолати, тобто переконати людину дотримуватися певних законодавчих норм поведінки, актуальним постає питання про внесення певного сенсу, гармонії, збалансованості до неформальних правил та відносин як таких. Схильність додержуватися неформальних правил, неформальних відносин притаманна всьому українському суспільству, в тому числі і вищим ешелонам влади. Крім того, слід зазначити, що попри важливість ідеологічних та політичних чинників головною рушійною силою трансформаційних процесів у сучасних посткомуністичних суспільствах стало протиріччя між економічними інтересами різних владних елітних груп. В основі цього протиріччя перебуває не що інше, як потужна система неформальних інститутів, які сформувались у надрах планової економіки та досить успішно компенсували її дефіцити і дисбаланси. Відповідні угоди укладалися повсякчас, проте вони не могли спиратися на більш-менш довгострокові та усталені нелегальні відносини і реалізовували переважно короткострокові інтереси учасників. Був відсутній головний інститут, необхідний для будь – якої нормальної угоди, – договірне (контрактне) право. Як наслідок, в суспільстві склалося тверде переконання, що все ефективно, вигідне здійснюється всупереч чинним легальним нормам. Можна припустити, що якби владна еліта керувалася не лише “сліпим” раціоналізмом у переслідуванні власних егоїстичних інтересів, але й додержувалася тих вищих принципів, які визначає філософія у поведінці людей, то сценарій розвитку мав би інший характер – більш позитивний і сприятливий для роз-

витку постіндустріального суспільства. Іншими словами, спираючись саме на духовний бік, на єдність цінностей, на духовний менталітет, можна подолати ту неузгодженість, що склалась у функціонуванні формальних і неформальних інститутів.

Необхідність підвищення ролі етичних проблем економіки об'єктивно обумовлена великими втратами від порушення норм моралі та права. Наприклад, в США ці втрати в півтора раза перевищують витрати на оборону. Темпи росту злочинності в розвинених країнах у 2-3 рази випереджають темпи економічного зростання і в 3-4 рази темпи зростання населення. При цьому темпи зростання злочинності в розвинених країнах вище, ніж у тих, що розвиваються. [Генкін Б. М. Введение в метаекономику. С.5]. Як це пояснити?

Щоб відповісти на це питання, необхідно виходити з того, що моральність, як і інші характеристики трудового потенціалу (здоров'я, освіта, інтелект, професійність), істотно впливає на обсяг, якість і вартість продукції. Отже, моральність поряд із іншими характеристиками трудового потенціалу повинна розглядатися як економічний ресурс. Оскільки моральність істотно впливає також на характер взаємовідносин між людьми, вона є не тільки економічним, але й найважливішим соціальним ресурсом. Таким чином, маємо всі підстави для того, щоб розглядати моральність як найважливіший соціально – економічний ресурс людини, підприємства й суспільства.

Це значить, що неузгодженість у відносинах є наслідком зменшення ресурсу моральності. Зростання значущості неформальних відносин, у свою чергу, зменшує моральний потенціал, тобто ми маємо систему з позитивним зворотним зв'язком, яка генерує зростання неформальних інститутів.

Основною причиною деградації моралі слід визнати економічну ідеологію, що панує, з її культом конкуренції, користі індивідуалізму, максимізації матеріальних благ, які споживаються.

Точно зміряти ступінь деградації моралі практично не можливо, тому що її об'єктивною основою в кінцевому рахунку є совість – той внутрішній сторож, який є у кожної людини. Тенденція зростання злочинності практично означає зниження деякого середньосупільного рівня совісності. Слід підкреслити, що все сказане відноситься до суспільства, а не до особистості.

Деградація моралі підприємців, директорів, банкірів та чиновників зменшує ресурс довіри і збільшує ризики, що пов'язані з економічною діяльністю. В Україні це вже призвело до зниження інвестицій, доходів і рівня життя.

Глибокий аналіз процесу деградації моральності, який обумовлено економічною ідеологією, дає підставу говорити про те, що для виживання людства необхідно "накопичення сил добра", тобто підвищення морального потенціалу суспільства.

Для зміни негативних тенденцій об'єктивно необхідний перегляд основ економічної науки. Модель "homo economicus", яка заснована на користі підприємців, не повинна залишатися вихідним пунктом для економічних концепцій. Необхідна теорія, яка б враховувала весь спектр впливу господарської діяльності на суспільство, включаючи можливі негативні наслідки.

Як таку теорію можна запропонувати модель "людини моральної". В ній суб'єкт економічної діяльності повинен керуватися, перш за все, певними нормами моралі. Діяльність людини тільки тоді буде позитивною, коли вона буде спрямована на встановлення та захист моральності в суспільстві. Ми переймаємось через те, що соціально не захищені, не отримуємо достатньо коштів для забезпечення своїх потреб, а владні структури мотивують це тим, що в державі недостатньо цих самих коштів, бо підприємці не сплачують податки та приховують свої доходи. Як вирішити ці та багато інших проблем? Потрібно лише дійсно дотримуватися морально – етичних правил поведінки.

Якщо вже наша еліта, влада не можуть забезпечити цього через виконання встановлених законодавчих норм, то суспільство повинно само запровадити таку систему поведінки, яка б пріоритетними вважала саме безкорисність (виконувати свої обов'язки не лише заради матеріальної користі), відповідальність, взаємоповагу, а не рекет, бандитизм та "поняття", якими керуються в злочинному середовищі. Люди хвилюються та співчують, коли чують про наступний скоєний терористичний акт, але вони не помічають або не хочуть помічати "тероризм" злочинних структур, які захопили владу та наказують суспільству, за якими законами чи, краще сказати, правилами воно повинно жити. Ми хочемо жити в суспільстві достатку та злагоди – економіка для всіх? Тоді досить балачок! Треба з'єднати зусилля та формувати єдину комплексну систему забезпечення захисту моральних засад. Якщо й надалі буде зростати моральна, розумова й соціальна анархія, творчі здібності, а також виробництво матеріальних благ будуть зменшуватися.

В епоху вступу до нового постіндустріального суспільства Україна не повинна залишитись осторонь. Для цього треба стати на шлях обмеження хтивості життя, обмеження нескінченного зростання потреб. Це означає зміну ролі людської винахідності та техніки, підкорення її духу людини. Тому виникає потреба в обґрунтуванні комплексу критеріїв, за допомогою яких можна довести перехід нашого суспільства у такий тип. Такі критерії необхідно обґрунтувати щодо кожної з підсистем суспільства: економічної системи (а в її межах – щодо продуктивних сил, відносин власності, морально-етичних відносин, господарського механізму), соціальних відносин, правових, політичних.

Важливість моральності населення для нормальної економічної діяльності неодноразово підкреслювалась класиками економічної науки. У.Петті відобразив це так: "...немає ідеї більш небезпечної, ніж невіра в безсмертя душі, оскільки вона перетворює людину в тварину; вона позбавляє її

совісті та страху перед скоєнням будь – якої злої справи, якщо вона тільки може уникнути покарання з боку людських законів, ...ця ідея робить людей злочинцями всіх брідких міркувань і бажань, які не можуть бути відомими іншим людям" [Петті У. Экономические и статистические работы. С.57]. Таким чином, навіть класики економічної науки намагались встановити, як моральність, притаманна природі людини, впливає на економічну діяльність та суспільні відносини.

Слід також зазначити, що центральна ідея А. Сміта про "невидиму руку", яка спрямовує діяльність підприємців в умовах вільної конкуренції, була вперше сформульована не в "Багатстві народів", а в "Теорії моральних почуттів" – першій книзі економіста. Тобто будь – які відносини в першу чергу треба будувати, виходячи з моральних принципів поведінки. А для цього кожен громадянин України мусить докорінно переглянути свої погляди на моральність та свою систему цінностей, в якій домінуючими є гроші. Люди забули, що гроші – це лише необхідний еквівалент обміну, для зручності, а не вища мета існування. Хибною також є думка суворого аскетизму й відокремленості від діяльності, спрямованої на досягнення певного заробітку. Суспільство повинно усвідомити, що мета праці не зростання власного й сімейного споживання благ, а виконання свого покликання. У німецькій мові, наприклад, поняття "професія" та "покликання" визначається одним словом – Beruf. Корінь зла в нашому суспільстві лежить не в тому, що у нас не діють впроваджені економічні заходи, а в тому, що кожна окрема людина діє тільки заради власної вигоди. Україна зараз потребує моральної революції. Треба кардинально змінювати існуючі моральні погляди, бо інакше ми ще півстоліття будемо будувати ринкову систему і ще на півстоліття відстанемо у технологічному прогресі. Лише за таких умов можна побудувати могутню та вільну державу, в якій стає економічне зростання не примара, а єдина ціль розвитку держави.